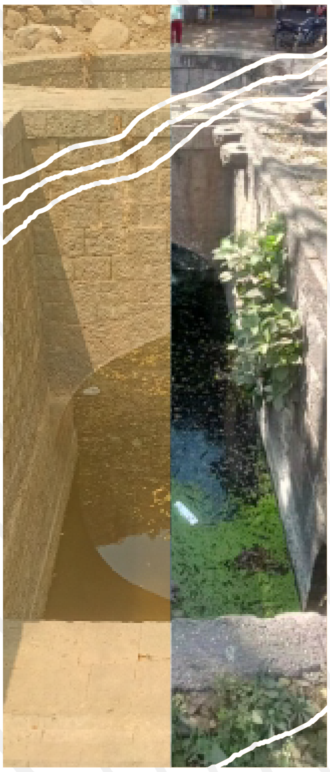

सेवावर्धिनी

सेवावार्ता

अंक २

२०२५-२६

सेवावर्धिनी - एक विश्वासार्ह सहकारी

अनुक्रमणिका

१. मनोगत
२. सेवा प्रेरणा : सामाजिक संस्था व त्यांचे कार्य
२.१ सुराज्य सर्वांगीण विकास प्रकल्प
२.२ एकलव्य फाउंडेशन - वंचितांपर्यंत पोहोचण्याचा प्रवास
३. फायदेशीर कुक्कुट पालन
४. सामाजिक संस्था (एनजीओ) संदर्भात प्राथमिक माहिती
५. सेवाव्रती
५.१ सौ.मंदाकिनी आमटे... एक कर्तृत्ववान सेवाव्रती
५.२ श्रीमती. डॉ. नसीमा मोहम्मद अमीन हुरजूक.... एका दिव्यांग्याची गरुडझेप
६. सेवावार्ता
६.१ धर्मादाय आयुक्तांकडून मुदतवाढ

१. मनोगत

नमस्कार,

सेवावार्ताच्या माध्यमातून आपणाशी पुन्हा एकदा संवाद साधताना एक प्रकारचे समाधान आम्हास प्राप्त होत आहेत. नेहमीप्रमाणे या अंकात आम्ही दोन सेवासंस्थांचे कार्य आपणासमोर ठेवत आहोत. शहरी तसेच दुर्गम भागातील वंचित घटकांसाठी काम करणार्या या संस्था आहेत. पुण्यातील सुराज्य संस्था आज ४३ वस्त्यांमध्ये २५ वर्षांहून अधिक काळ मुलांचे शिक्षण, महिला सबलीकरण, उद्योजगता, आरोग्य, संस्कार आणि आर्थिक स्वावलंबन यांसारख्या सर्वांगीण व मूलभूत गोष्टींबाबत सामाजिक कार्य करत आहे. त्यांच्या यशस्वी प्रवासाबाद्दल आपण जाणून घेत आहोत. दुर्गमभागातील वंचितांचे प्रश्न तेच पण आव्हाने वेगळी, सोडवण्यास अजून अवघड! आत्मनिर्भरता आणि शाश्वत विकास या पायांवर उभी असलेली व तेलंगणातील आदिवासी दुर्गम भागात २० वर्षांहून अधिक काळ कार्यरत असलेली 'एकलव्य फाउंडेशन' ही संस्था हजारो शेतकरी व विद्यार्थी यांच्या जीवनात चिरस्थायी बदल कशी करू शकली हे पहाणे उदबोधक ठरेल. यादोन्ही संस्थांच्या यशोगाथेतून आपल्याला वेगवेगळ्या समस्यांबाबत माहिती व तसेच त्या सोडवण्यासाठी आवश्यक असलेली विचारसरणी याबाबत मार्गदर्शन होइल असा विश्वास वाटतो.

मंदाताई आमटे यांचे ५० वर्षाहून अधिक झालेले लोकबिरादरीमार्फत हेमलकसातील अलौकिक कार्य आपण जाणतोच. पुन्हा एकदा त्याबद्दल जाणून घेउया. नसीमा हुरजूक या स्वतः अपंग असलेल्या सेवाव्रतींचा प्रेरणादायक प्रवास वाचून आपण नक्कीच थक्क होतो. अपंग पुनर्वसनाच्या अनेक योजना त्यांच्या प्रयत्नामुळे सकार झाल्या. खरोखर केवळ दुर्दम्य इच्छाशक्ति आणि आत्मविश्वासाच्या जोरावर त्यांनी केवढं मोठं सामाजिक कार्य उभं केले आहे.

कुकुटपालन या कुटिरोद्योगाबद्दल आज आपण माहिती घेणार आहोत. केवळ छोटेखानी घरगुती उद्योग न रहाता एक मोठा उद्द्योग ग्रामीण पातळीवर उभारण्याची क्षमता या प्रकल्पात आहे. आपण स्वतः याबाबत अधिक अभ्यास करून प्रकल्प तयार करू शकता. अनेक ठिकाणी यशस्वी होण्यासारखा व ग्रामीण अर्थव्यवस्थेस लक्षणीय हातभार देणारा हा प्रकल्प आहे.

सामाजिक संस्थांबाबत महत्वाच्या असलेल्या विषयांची अधिक माहिती आम्ही या अंकात समविष्ट केली आहे ती आपणास उपयोगी होईल.

सणासुदीच्या काळात आपण भेटत आहोत. जीएसटी मधे झालेल्या बदलांमुळे आपली सर्वांची दिवाळी अधिक आनंदाची होत असताना महाराष्ट्रात तसेच उत्तर भारतात नैसर्गिक आपत्तीमुळे पिडित झालेल्या आपल्या देशबांधवांना आपण विसरून चालणार नाही. सेवावर्धिनी प्रमाणेच इतर अनेक संस्था मदत कार्य करीत आहेत. आपण यथाशक्ति या मदत कार्यात योगदान द्यावे असे आवाहन करतो.

विजयादशमी तसेच दीपावलीच्या आपणासर्वांस हार्दिक शुभेच्छा.

- विक्रम पंडित
कार्यकारिणी सदस्य , सेवावर्धिनी

|| एकमेका सहाय्य करू, अवघे धरू सुपंथ ||

२. सेवा प्रेरणा : सामाजिक संस्था व त्यांचे कार्य

२. १ सुराज्य सर्वांगीण विकास प्रकल्प

सन २००१ मध्ये स्थापन झालेला सुराज्य सर्वांगीण विकास प्रकल्प हा पुणे जिल्ह्यातील एक महत्त्वाचा सामाजिक उपक्रम आहे. स्वर्गीय नाना पालकर स्मृती समितीच्या प्रेरणेने व समाजकार्याची गाढा ओढ असलेले श्री. विजय शिवले यांच्या नेतृत्वाखाली ही संस्था आकाराला आली. समाजातील वंचित घटकांना सक्षम बनवण्याची व त्यांच्यात आत्मविश्वास निर्माण करण्याची हीच खरी प्रेरणा होती. ग्रामीण भागातील आणि शहरी झोपडपट्टीतील असंख्य कुटुंबे आजही शिक्षण, आरोग्य, संस्कार आणि आर्थिक स्वावलंबन यांसारख्या मूलभूत गोष्टींसाठी झगडत आहेत. या सर्वच प्रश्नांकडे लक्ष देत सुराज्यने सामाजिक विकासाची नवी दिशा निर्माण केली.

संस्थेच्या स्थापनेला दोन दशकांहून अधिक काळ लोटला आहे. या काळात सुराज्यने केवळ वस्तीपातळीवरच नव्हे तर संपूर्ण पुणे शहरात आणि आसपासच्या परिसरात विकासाचे नवे प्रयोग केले. आरंभीच्या काळात काहीशा अडचणी होत्या, कारण समाजातील लोकांना नव्या कल्पनांचा स्वीकार करायला वेळ लागत होता. पण सातत्यपूर्ण प्रयत्न, मनापासूनची सेवा वृत्ती आणि कार्यकर्त्यांचा समर्पणभाव यामुळे संस्था समाजात विश्वासार्हतेचे प्रतिक बनली.

सुराज्यचे ध्येय व दृष्टीकोन

सुराज्यची संकल्पना अत्यंत स्पष्ट आहे. समाजातील सामाजिक आणि आर्थिक विषमता कमी करणे हेच त्यांचे ध्येय आहे. शिक्षणाच्या मदतीने प्रत्येक मुलाला व मुलीला यशस्वी होण्यासाठी तयार करणे, महिलांना सबलीकरणाच्या माध्यमातून स्वावलंबी बनवणे, युवकांना योग्य मार्गदर्शन देऊन समाजकार्यात सहभागी करून घेणे या दिशेने सतत पावले टाकली जात आहेत. बदलत्या जगात आपले स्थान टिकवण्यासाठी आणि स्वप्ने पूर्ण करण्यासाठी वंचित घटकांना योग्य साधने उपलब्ध करून देणे हीच सुराज्यची दृष्टी आहे.

संस्थेने आपले मिशन ठरवताना काही महत्त्वाचे मुद्दे समोर ठेवले. निरक्षरता, अज्ञान आणि व्यसनाधीनता याविरुद्ध समाजात लढा उभारणे ही प्राथमिकता ठरवली. महिलांना आर्थिक व व्यावसायिकदृष्ट्या सबलीकरण देणे हा दुसरा महत्त्वाचा टप्पा होता. तरुणाईच्या संघटनांना एकत्र करून समाजकार्यातील नेतृत्व तयार करणे आणि नवे कार्यकर्ते घडवणे ही देखील या मिशनची भागीदारी आहे.

सुरुवातीपासूनचा प्रवास

सुराज्यचा प्रवास २००१ मध्ये फक्त सहा वस्त्यांपासून सुरू झाला. प्रारंभी वस्तीतील लोकांना या उपक्रमाची गरज समजावून सांगणे हेच मोठे आव्हान होते. शाळा सोडणाऱ्या मुलांची संख्या प्रचंड होती, महिलांना आर्थिक व्यवहारात काहीच माहिती नव्हती, तर युवक निष्क्रिय आणि बेरोजगार होते. अशा परिस्थितीत सुराज्यने केवळ शिक्षणच नव्हे तर सामाजिक परिवर्तनाचे मोठे स्वप्न उराशी बाळगले.

आज २०२५ मध्ये सुराज्य ४३ वस्त्यांमध्ये कार्यरत आहे. पुण्यामध्ये येरवड्यात १८, वडगावशेरीत १३, विमाननगर भागात ७ आणि इतर परिसरात ५ वस्त्या अशा एकूण ४३ ठिकाणी विविध उपक्रम राबवले जात आहेत. या विस्तारामध्ये स्थानिक लोकांचा विश्वास, स्वयंसेवकांची मेहनत आणि संस्थेच्या कार्यकर्त्यांची प्रामाणिकता हेच मुख्य आधार आहेत.

शिक्षण क्षेत्रातील कार्य

शिक्षण हे सुराज्यचे पहिले व सर्वात महत्त्वाचे क्षेत्र आहे. संस्थेने इयत्ता १ ली ते १० वीपर्यंतच्या विद्यार्थ्यांसाठी शाळेनंतर अभ्यास मार्गदर्शन वर्ग सुरू केले. झोपडपट्टीतील विद्यार्थ्यांना घरी अभ्यासाचे वातावरण मिळत नाही, त्यांचे पालक शैक्षणिक दृष्ट्या कमी शिक्षित असतात. त्यामुळे मुलांना शालेय अभ्यास समजत नाही आणि ते शाळा सोडून देतात. ही परिस्थिती बदलण्यासाठी सुराज्यने अभ्यासकेंद्रे उभारली.

या अभ्यासकेंद्रांमध्ये केवळ शालेय अभ्यासच नव्हे तर मूल्यशिक्षण, संस्कार, विज्ञान प्रयोग, व्यक्तिमत्त्व विकास, निबंध स्पर्धा, चित्रकला, नाट्य अशा अनेक उपक्रमांचा समावेश आहे. विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करणे, त्यांच्यात जिज्ञासा जागवणे आणि त्यांना योग्य करिअरची दिशा दाखवणे हा मुख्य उद्देश आहे. गेल्या दोन दशकांत सुमारे अठरा हजार विद्यार्थ्यांनी या केंद्रांतून मार्गदर्शन घेतले आहे . शाळा सोडणाऱ्यांचे प्रमाण ६० टक्क्यांवरून केवळ ५ टक्क्यांवर आले आहे, हीच सुराज्यच्या कार्याची खरी ओळख आहे.

महिला सबलीकरण

महिला सबलीकरणाच्या क्षेत्रात सुराज्यचे योगदान अतिशय मोलाचे आहे. २००१ मध्ये सुरू झालेल्या महिला बचत गटांनी हजारो महिलांचे आयुष्य बदलून टाकले. आर्थिक साक्षरता म्हणजे केवळ पैसे वाचवणे नव्हे, तर योग्य गुंतवणूक करणे, कुटुंबाच्या गरजा ओळखणे आणि निर्णय प्रक्रियेत सक्रिय भूमिका घेणे हे महिलांनी शिकले. आज पाच हजारांहून अधिक महिला या बचत गटांमध्ये सहभागी आहेत.

२०१९ मध्ये सुराज्यने महिला प्रशिक्षण केंद्रे सुरू केली. शिवणकाम, बॅग बनवणे, स्नॅक्स तयार करणे, ब्युटीपार्लरचे कौशल्य, नर्सिंग , केक व चॉकलेट बनवणे अशा विविध क्षेत्रांत महिलांना प्रशिक्षण मिळाले. २०२३ मध्ये महिला उद्योग केंद्र उभारले गेले. येथे महिलाच बॅग, टी-शर्ट, ट्रॅकपॅन्ट तयार करून बाजारपेठेत विक्री करतात. त्यामुळे महिलांना केवळ आर्थिक स्वावलंबनच नाही तर उद्योजकतेची नवी संधीही मिळाली.

युवक आणि स्पर्धा परीक्षा

युवक हे राष्ट्राचे भविष्य आहेत. त्यांना योग्य दिशा मिळाली तर ते समाजाचा कणा मजबूत करतात. सुराज्यने २०२१ मध्ये पुण्यात स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र सुरू केले. अतिशय कमी शुल्कात युवकांना गुणवत्तापूर्ण मार्गदर्शन देण्यात येते. आजपर्यंत अनेक विद्यार्थ्यांनी उत्कृष्ट यश मिळवले आहे. १५ विद्यार्थी पोलीस सेवेत दाखल झाले आहेत तर वेदिका सजगणे सारख्या विद्यार्थिनी प्रशासनात महत्त्वाच्या पदांवर कार्यरत आहेत.

युवकांसाठी व्यक्तिमत्त्व विकास कार्यशाळा, आरोग्य शिबिरे, कायदेशीर सल्ला, व्यसनमुक्ती अभियान अशा उपक्रमांचेही आयोजन केले जाते. यामुळे युवकांचे मानसिक व शारीरिक स्वास्थ्य सुधारले आहे.

किशोरवयीन मुला-मुलींचा विकास

किशोरवय हा जीवनातील निर्णायक टप्पा आहे. या वयात होणारे शारीरिक व मानसिक बदल समजून घेणे आणि त्यांना योग्य मार्गदर्शन मिळणे आवश्यक असते. सुराज्यने या क्षेत्रात विशेष प्रयत्न केले. मुला-मुलींची लवकर लग्न होऊ नयेत यासाठी जनजागृती मोहिमा घेतल्या. डॉक्टरांचे नियमित सत्र, आरोग्य तपासण्या, कायदेशीर सल्ला या माध्यमांतून त्यांच्या समस्या सोडवल्या.

याशिवाय रंगोली, स्वयंपाक, कला-कौशल्य, सेल्फ-डिफेन्स अशा कार्यशाळांमुळे किशोरवयीन मुलांच्या व्यक्तिमत्त्वात लक्षणीय सकारात्मक बदल झाला. त्यांना आत्मविश्वास आला आणि त्यांनी शिक्षण व करिअरकडे गांभीर्याने पाहायला सुरुवात केली.

इतर उपक्रम आणि बालनंदन वाचनालय

सुराज्यने बालनंदन वाचनालय आणि खेळघर सुरु करून मुलांच्या कल्पनाशक्तीला वाव दिला. सहाशेहून अधिक मुले याचा लाभ घेत आहेत. शैक्षणिक सहली, विज्ञान प्रदर्शन, क्रीडा महोत्सव, सांस्कृतिक कार्यक्रम, रक्षाबंधन यांसारखे उपक्रम विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी उपयुक्त ठरले.

तसेच दिव्यांग विद्यार्थ्यांसाठी विशेष मार्गदर्शन वर्ग, औद्योगिक कौशल्य प्रशिक्षण,बँक, पोस्ट ऑफिस, पोलीस स्टेशन अशा ठिकाणी शैक्षणिक भेटी यांच्यामुळे विद्यार्थ्यांना व्यवहारज्ञान मिळाले.

परिणाम आणि यशोगाथा

सुराज्यच्या दोन दशकांच्या कार्याचा परिणाम आज स्पष्टपणे दिसतो. वस्तीतील शैक्षणिक पातळी उंचावली आहे. झोपडपट्टीतील विद्यार्थी आज IT, नर्सिंग, अध्यापन, अभियांत्रिकी, अकाउंट्स, HR, प्रशासन अशा विविध क्षेत्रांत कार्यरत आहेत. महिलांनी लघुउद्योग सुरू केले, रोजगार निर्माण झाला आणि त्यांचे आत्मभान वाढले.

एका उदाहरणाद्वारे हे स्पष्ट होते – येरवड्यातील एका महिलेने बचत गटातून छोटा व्यवसाय सुरू केला. आज ती आपल्या भागातील इतर महिलांना नोकरी देते. हे केवळ तिच्या कुटुंबाचेच नव्हे तर संपूर्ण वस्तीचे भविष्य बदलणारे उदाहरण आहे.

भविष्यातील दिशा

सुराज्यचे कार्य इथेच थांबलेले नाही. आगामी काळात आणखी वस्त्यांमध्ये अभ्यासकेंद्रे सुरू करणे, महिलांसाठी मोठ्या प्रमाणावर उद्योग प्रशिक्षण केंद्र उभारणे, युवकांसाठी रोजगारनिर्मितीचे प्रकल्प राबवणे अशी अनेक स्वप्ने आहेत. डिजिटल शिक्षण, ऑनलाईन मार्गदर्शन, आरोग्यसेवा, व्यसनमुक्ती अभियान या क्षेत्रांतही काम करण्याचे नियोजन आहे.

ईमेल: ceo.surajya@gmail.com I vijay.surajya@gmail.com
वेबसाईट : www.surajyaprakalp.org
संपर्क : 9371060667 / 9730260667

२.२ एकलव्य फाउंडेशन - वंचितांपर्यंत पोहोचण्याचा प्रवास

एकलव्य फाउंडेशन आज भारतीय सामाजिक क्षेत्रात चिकाटी, समर्पण आणि समुदाय-आधारित विकासाचे प्रतीक म्हणून उभे आहे. २००६ साली दूरदृष्ट असलेले नेते आणि समाजसेवक श्री पी. वेणुगोपाल रेड्डी यांनी तेलंगणातील आदिलाबाद जिल्ह्यातील एका दुर्गम आदिवासी गावात, 'उतूर' येथे या संस्थेची स्थापना केली. दारिद्र्य, निरक्षरता आणि संसाधनांचा अभाव यांसारख्या आव्हानांनी आदिवासी आणि ग्रामीण भागातील सामाजिक परिवर्तनाला अडथळे आणले असताना, फाउंडेशनने उपेक्षित लोकांना सक्षम बनवण्याचे आणि वंचितांपर्यंत पोहोचण्याचे ध्येय घेतले. त्यांचे उद्दिष्ट केवळ मदत पुरवणे नव्हते, तर बाहेरील मदतीची गरज संपल्यावरही समुदाय स्वतःहून प्रगती करू शकतील, असे आत्मनिर्भर आणि शाश्वत विकासाचे आदर्श निर्माण करणे हे होते.

संसाधन व्यवस्थापन, महिला सबलीकरण आणि लोक-समुदायांची संस्थात्मक वाढ यांसारख्या क्षेत्रांमध्ये झाला. 'ग्राम विकास समिती' (GVS) मॉडेल—गावातील विकास समित्या ज्या मासिक बैठका घेऊन विकासाच्या कामांची योजना आणि देखरेख करतात—ही एक प्रभावी शासन रचना असल्याचे सिद्ध झाले. यामुळे तळागाळातील स्तरावर लोकशाही सहभाग, जबाबदारी आणि पारदर्शकता निर्माण झाली, ज्यामुळे गावकऱ्यांमध्ये एकतेची आणि सामूहिक जबाबदारीची भावना वाढली.

संसाधन व्यवस्थापन, महिला सबलीकरण आणि लोक-समुदायांची संस्थात्मक वाढ यांसारख्या क्षेत्रांमध्ये झाला. 'ग्राम विकास समिती' (GVS) मॉडेल—गावातील विकास समित्या ज्या मासिक बैठका घेऊन विकासाच्या कामांची योजना आणि देखरेख करतात—ही एक प्रभावी शासन रचना असल्याचे सिद्ध झाले. यामुळे तळागाळातील स्तरावर लोकशाही सहभाग, जबाबदारी आणि पारदर्शकता निर्माण झाली, ज्यामुळे गावकऱ्यांमध्ये एकतेची आणि सामूहिक जबाबदारीची भावना वाढली.

या मान्यतेने केवळ एक टप्पा गाठला नाही, तर पर्यावरण जागरूकता आणि उपजीविका निर्मिती यांचा समन्वय साधणाऱ्या फाउंडेशनच्या सर्वसमावेशक दृष्टिकोनावर शिक्कामोर्तब झाला. २०२१ पर्यंत, १०,००० शेतकरी उत्पादक कंपन्या (FPCs) स्थापन करण्याच्या राष्ट्रीय उपक्रमात एकलव्य फाउंडेशनने एक महत्त्वाचा योगदानकर्ता बनून १५ FPCs च्या निर्मितीस मदत केली, ज्यामुळे शेतकऱ्यांना सामूहिक सौदेबाजी, चांगल्या बाजारपेठा आणि आर्थिक-तांत्रिक संसाधनांचा लाभ घेता आला.

फाउंडेशनच्या कामाची व्याप्ती उल्लेखनीय आहे. १५,००० हून अधिक शेतकऱ्यांना सुधारित कृषी पद्धती आणि कार्यक्षम संसाधनांच्या वापरामुळे सक्षम केले गेले आहे. ८८,९७१ हून अधिक विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक उपक्रमांद्वारे मदत केली गेली आहे, ज्यामुळे वंचित पार्श्वभूमीतील मुलांना संधी मिळाल्या आहेत. नैसर्गिक संसाधनांच्या बाबतीत, फाउंडेशनने ५२,५३० एकर जमिनीवर काम केले आहे, ज्यामुळे पर्यावरणीय संतुलन राखले गेले आणि शाश्वत व्यवस्थापनाद्वारे उपजीविका वाढीस लागली. आज, ५०० हून अधिक स्वयंसेवक आणि ५० हून अधिक कर्मचाऱ्यांच्या समर्पित प्रयत्नांमुळे, एकलव्य फाउंडेशन ६०० हून अधिक गावांमध्ये १५,००० कुटुंबांना आणि ६०,००० विद्यार्थ्यांना थेट लाभ देत आहे.

श्री पी. वेणुगोपाल रेड्डी यांचे नेतृत्व फाउंडेशनच्या दृष्टिकोनाला आकार देण्यासाठी अत्यंत महत्त्वाचे ठरले आहे. 'समाजाला स्वतःची प्रगती करण्यास सक्षम केले तरच खरा विकास होतो' या त्यांच्या विश्वासाने प्रत्येक कार्यक्रमाचा पाया रचला आहे. त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली, 'वंचितांपर्यंत पोहोचणे' हे ध्येय सामाजिक, आर्थिक किंवा भौगोलिक अडथळ्यांमुळे मुख्य प्रवाहापासून दूर राहिलेल्या हजारो लोकांसाठी मूर्त, जीवन बदलणाऱ्या परिणामांमध्ये रूपांतरित झाले आहे. दुष्काळग्रस्त गावांमध्ये जल सुरक्षा निर्माण करणे असो, महिला गटांना आर्थिक स्वातंत्र्यासाठी मदत करणे असो, किंवा आदिवासी समुदायांना त्यांचे हक्क मिळवून देण्यासाठी व्यासपीठ तयार करणे असो, फाउंडेशनने उपेक्षित समुदाय आणि वाढीच्या संधी यांच्यात पूल म्हणून काम केले आहे.

२०२४ मध्ये 'सोशल स्टॉक एक्सचेंज' (NSE) वर सूचीबद्ध होणारी भारतातील दुसरी गैर-सरकारी संस्था (NPO) म्हणून एकलव्य फाउंडेशनला मिळालेली ओळख त्यांची पारदर्शकता, जबाबदारी आणि निधी व्यवस्थापनातील नवनिर्मितीची साक्ष आहे. या मैलाच्या दगडामुळे केवळ फाउंडेशनला आपल्या कामाचा विस्तार करण्यासाठी एक व्यासपीठ मिळाले नाही, तर इतर NPOs ना देखील सामाजिक परिणाम आणि आर्थिक टिकाऊपणा यांचा समन्वय साधणाऱ्या मॉडेल्सचा स्वीकार करण्यास प्रेरणा मिळाली. पुढच्या वर्षी, २०२५ मध्ये, फाउंडेशनने अमेरिकेत एक आंतरराष्ट्रीय शाखा सुरू केली, ज्यामुळे त्यांच्या जागतिक विस्ताराची सुरुवात झाली. हे विस्तार त्यांचे भारतीय मॉडेल जागतिक स्तरावर घेऊन जाण्याचे आणि शाश्वत व सर्वसमावेशक विकासाच्या जागतिक संवादात योगदान देण्याचे त्यांचे ध्येय दर्शवते.

एकलव्य फाउंडेशनला वेगळे ठरवणारी गोष्ट केवळ त्यांच्या कार्यक्रमांची विस्तृत श्रेणी नाही, तर त्यांचे सर्वांगीण विकासाच्या एका सुसंगत दृष्टिकोनातून त्यांना एकत्रित करण्याची क्षमता आहे. शिक्षण, कृषी, पाणी, आरोग्य आणि महिला सबलीकरण हे कामाचे वेगळे विभाग नसून ते ग्रामीण आणि आदिवासी समुदायांमध्ये जीवनाची गुणवत्ता निश्चित करणाऱ्या एका मोठ्या परिसंस्थेचे परस्पर जोडलेले पैलू आहेत. उदाहरणार्थ, जलसंधारण प्रकल्पांद्वारे पाण्याचा वापर सुधारल्याने केवळ कृषी उत्पादकताच वाढत नाही, तर महिलांची काम करण्याची वेळ कमी होते, पोषण सुधारते आणि मुलांची शाळेतील उपस्थिती वाढते. त्याचप्रमाणे, शेतकरी उत्पादक कंपन्यांना मदत केल्याने केवळ उत्पन्नच वाढत नाही, तर शेतकऱ्यांमध्ये आत्मविश्वास आणि नेतृत्व देखील निर्माण होते.

जवळपास दोन दशकांचा एकलव्य फाउंडेशनचा प्रवास हा दृष्टी, प्रामाणिकपणा आणि सामुदायिक सहभाग कसा समाजाला बदलू शकतो याची एक प्रेरणादायी कहाणी आहे. काही आदिवासी गावांमध्ये केलेल्या सुरुवातीच्या कामापासून, आता ते धोरणांवर प्रभाव टाकणारी, संसाधने गोळा करणारी आणि इतर संस्थांना समान मॉडेल्स स्वीकारण्यासाठी प्रेरित करणारी एक शक्ती बनली आहे. पुढे पाहता, फाउंडेशन त्यांच्या प्रभावाचा विस्तार करण्याचे, विविध क्षेत्रांमध्ये भागीदारी वाढवण्याचे आणि त्यांच्या हस्तक्षेपांना अधिक सखोल करण्याचे स्वप्न पाहत आहे, जेणेकरून ते स्पर्श करत असलेले प्रत्येक गाव आत्मनिर्भर आणि शाश्वत जीवनाचे आदर्श बनेल. श्री वेणुगोपाल रेड्डी नेहमी जोर देऊन सांगतात की, अंतिम ध्येय असे समुदाय निर्माण करणे आहे जे केवळ लाभार्थी नसतील, तर त्यांच्या भविष्याचे खरे शिल्पकार असतील.

शेवटी, एकलव्य फाउंडेशन केवळ एक संस्था नसून एक चळवळ आहे – ती आदिवासी भारताच्या मातीतून उगवली आहे आणि आशा व परिवर्तनाचे प्रतीक बनली आहे. त्यांचा राजकारण-निरपेक्ष, सर्वसमावेशक आणि टिकाऊ दृष्टिकोन त्यांना विकास क्षेत्रात सर्वात प्रतिष्ठित नावांपैकी एक बनवतो. शेतकरी, मुले, नैसर्गिक संसाधनांचे संवर्धन आणि लोकसंस्थांना बळकट करण्याचा वारसा घेऊन, ते हेच सिद्ध करत आहेत की जेव्हा समुदायांवर विश्वास ठेवला जातो, त्यांना सक्षम केले जाते आणि एकत्र केले जाते तेव्हाच चिरस्थायी बदल शक्य आहे. फाउंडेशनची कथा हे एक स्मरणपत्र आहे की अर्थपूर्ण प्रभाव दानधर्माने नाही, तर सहकार्य, दूरदृष्टी आणि उत्तम भविष्याचे स्वप्न पाहणाऱ्या लोकांच्या सामूहिक शक्तीने निर्माण होतो.

३. फायदेशीर कुक्कुट पालन

जगाच्या पाठीवर १४० देशामध्ये शेती हा मुख्य व्यवसाय असून त्यामध्ये भारत हा शेती प्रधान देश आहे. आपल्याकडे शेती हा पारंपारिक व्यवसाय असून त्याला निगडीत असणारे अनेक जोडधंदे केले जातात. त्यामध्ये पशुपालन, दुग्धव्यवसाय, कोंबडी पालन, शेळीमेंढी पालन, वराह पालन, बदकपालन, रेशिम उद्योग मस्त्य पालन हे जोडधंदे पुरातन काळापासून केले जातात. शेती, पशुधन आणि मानव यांची नाळ एकमेकाला घट्ट जोडलेली आहे. शेती पासून मिळणारे धान्य, फळे, पालेभाज्या आपण घेतो, आणि उरलेले टाकार गवत, वैरण, वेस्टेज फळे-पालेभाज्या पशुधनाला देतो. पशुधना पासून आपलाळा दुध, मास, अंडी बरच काही मिळते. पशुधनापासूनचे टाकावू पदार्थ शेण, मूत्र, विष्टा शेतीला देतो. म्हणजेच शेती आहे म्हणून पशुधन आहे. आणि पशुधन आहे म्हणून शेती आहे. अर्थात शेती आणि पशुधन आहे म्हणून आपण आहोत. म्हणजेच आपल जीवन एकमेकावर अवलंबून आहे.

माणसाच्या जगण्यासाठी अन्न, वस्त्र आणि निवारा या मुलभूत गरजा आहेत. या तिन्ही गरजा शेती आणि पशुधानापासून मिळणाऱ्या उत्पादन पदार्थांवर अवलंबून आहेत. सर्व प्राण्यामध्ये मानवी जीवन मौल्यवान असून आपली जगण्याची रात्र-दिवस धडपड चालु आहे. जागतिक आरोग्य संघटनेच्या (World Health Organization) मता प्रमाणे माणसाला दररोज ३०० मिली दूध 23 ग्रॅम मास आणि रोज १ अंडे पाहिजे. म्हणजे वर्षाला ३६५ अंडयाची गरज आहे. पण प्रत्यक्षता २१० मिलीदुध, ११ ग्रॅम मास आणि ९१ अंड्याची निर्मिती होते म्हणजे किती तरी पदार्थाची उणिव आहे. माणसाच्या आहारातील सर्वात महत्वाचा घटक म्हणजे 'प्रथिने' (Protein). प्रथिनाचा सर्वात जास्त स्रोत म्हणजे दुध मास आणि अंडी होय. यामध्ये मास आणि अंड्याचा स्रोत म्हणजे कोंबडी. अंडी खाणाऱ्या मध्ये एक शंका घेतली जाते की रोज अंडी खाल्याने उष्णतेचे विकार वाढतात, पण ही शंका निराधार आहे. मधल्या कोरोनाच्या काळात हाय प्रोटीन म्हणून रोज ७-८ अंडी खाणाऱ्याची उदाहरणे आहेत. यावर अंडी विकास बोर्ड म्हणते "सन्डे हो या मन्डे । रोज खावो अन्डे ।।" जगामध्ये दुग्धव्यवसाय हा एक नंबरचा व्यवसाय आहे दोन नंबरवरती कोंबडी पालन आहे आणि तिन नंबर शेळी मेंढी पालन आहे. आज जगात कोंबडी पालन करणारा भारत हा २ नंबरचा देश आहे अंडी उत्पादनात चीन एक नंबरवर आहे तर भारत दोन नंबरवर आहे. शेती आणि शेतीपुरक व्यवसाय ग्रामीण भागात चालतात या सर्व व्यवसायामध्ये प्रत्येकाला करता येणारा, कमी कष्ट, कमी भाडवल, कमी कालावधीत चालणारा फायदेशिर व्यवसाय आहे. अंडी उबवणीचा काळ २१ दिवस, कोंबडी अंड्यावर येणाचा कालावधी ५ ते ५.५ महिने आणि सातत्याने अंडी देण्याचा कालावधी २.५ ते ३ वर्षे तर कोंबडीचे आयुष्य ५ ते ७ वर्ष.

कोंबडीपालन हा व्यवसाय हजोरोवर्षापासून पारंपारिक पध्दतीने केला जातो. कोंबडीपालनाचे महत्व ग्रामीण भागातील लोकांना माहित असून घरोघरी चालणारा व्यवसाय आहे. कोंबडी पालनावर लाखो कुटूंबाची देवाण घेवाण चालत आलेली आहे. दैनंदिन गरजा कोंबडी आणि अंडयातून मिळणाऱ्या पैशावर चालते. वैज्ञानिकाच्या मते ४५० कोटी वर्षा पुर्वी जगाची निर्मिती झाली तर ३५०कोटी वर्षा पूर्वी जिवसृष्टी अस्तित्वात आली. कोंबडी हा अंडज प्रकारातील प्राणी असून लाखो वर्षापुर्वी कोंबडयाची उत्पत्ती झाली. लाखो वर्षापुर्वी जंगल रेड फाउल (Jungle Red Fowl) हा पक्षी विकसीत झाला. आज दिसणाऱ्या कोंबड्या या पक्षापासून विकसीत झाल्या. आजही घनदाट जंगलामध्ये जंगली कोंबड्या आढळतात. कोंबड्याच्या संशोधना चा विचार करावयाचा झाल्यास पश्चिमात्य देशात सुरवात झाली, विदेशात संशोधन झाले नंतर भारतासह अन्य देशात प्रसार झाला. सर्वात जास्त अंडी देणारी कोंबडी म्हणजे व्हाईट लेग हॉर्न. या जातीचे मूळ स्थान इटली असून व्हाईट लेग हॉर्न बरोबर ब्राऊन लेग हॉर्न, लॅक लेग हॉर्न या जाती विकसीत झाला. या शिवाय पश्चिमात्य देशात , व्होड आयलंड रेड (RIR), क्रॅक मिनार्का, आस्ट्रोलॉर्व, अंकोना, न्यू हॅमशायर, फ्रायमथ रॉक, कानिश, वायनेडॉट या प्रमुख विदेशी जाती आहेत. तर आपल्याकडे कडकनाथ व देशी कोंबड्यांचे संगोपन केले जाते. यातून अनेक संस्थानी संकर करून नवनविन जाती विकसीत केल्या. भारतामध्ये सरकारी निमसरकारी संस्थांमधून अंडी व मास देणाऱ्या अनेक जाती विकसीत झाल्या. त्यामध्ये वनराज, गिरीराज, सुवर्णधारा, नमकाल, नंदनाम, ग्रामनिया, करिशाम, कॅरिनिर्भिक, सोनाली सातपुडा, सहयाद्री अशा एक ना अनेक जाती लोकप्रिय झाल्या आहेत. आज भारतात कोंबडी व्यवसायाचे जनक म्हणून डॉ. बी.व्ही. राव यांचे नाव घेतले जाते. त्यांनी अंडी देणाऱ्या कोंबड्या बरोवर मासल कोंबड्याची निर्मिती केली. आज भारतात ८५% योगदान डॉ.बी.व्ही. राव यांचे आहे. त्यानी व्यंकटेश्वर या नावाने कंपनी सुरु करून त्यावर लाखमोलाचे संशोधन केले त्यातून सगुणा, बारामती एग्रो यासारखा अनेक हॅचरिज निर्माण झाल्या.

आज हे लाखो लोकांचे उदरनिर्वाहाचे साधन बनले आहे. या व्यवसायाला दिवस चागंले असून ते निश्चितच फायदेशिर आहे.

१) हा व्यवसाय कुणालाही करता येतो.

२) अल्पशा उपलब्ध जागेत प्रचलित पध्दतीने, अंगण व परसदारात करता येतो

३) ग्रामीण भागात लहान मोठ्या शेतकऱ्याकडे मुक्त - मोकाट पध्दतीने कोंबड्या पाळल्या जातात. कोंबड्याना उघडयावर हिंडा फिरायची सवय असल्याने कोंबड्या झाडावर, छपरावर, दिवळीत कुठेही बसतात. हिंडून फिरून धान्याचे मातेरे, किडे मकोडे, गवत, खरकट अन्न, वेस्टेज भाज्या, गवत खाउन उदरनिर्वाह करतात. कुठही पाणी पितात त्यामुळे त्यांच्या आहारावर शुन्य पैसे खर्च येतो.

४) पारंपारिक पद्धतीनुसार घरच्या घरी अंडी उबवून पिल्ल काढता येतात.

५) अंडी, कोंबड्या विकून (आठवडयाच्या बाजारात) तेल मीठाचे प्रश्न मार्गी लागतात.

५) गोरगरीब मांसाहार करणाऱ्यांना ७००/- रूपये किलो भावाचे शेळीचे मटण परवडणारे नाही. १०० ते १५० रुपयेचे चिकन आणि १० रुपयाच्या अंड्याचे आम्लेट, भाज्या निश्चित परवडणाऱ्या असतात.

६) अफलित अंडे शाकाहारी म्हणून ओळखले जाते. त्यामुळे शाकाहारी लोकांना नकळत वरदान आहे.

७) चिकनमध्ये चरबीचे प्रमाण कमी असून कॉलेस्ट्राल रुग्णासाठी चांगले आहे. चिकन मध्ये जीवनसत्वाचे प्रमाण अधिक असून थियामीन, निएसीन, रेब्रोफ्रेब्रीन अकसाबीक ऍसिडचे प्रमाण अधिक असते त्याचबरोबर, कॅल्शियम , फॉस्फरस, सोडियम मॅग्नेशियम , लोह, आयोडिन, पोटेशियम सारख्या खनिजाचे प्रमाण विपूल असून चिकनमध्ये १५१ कॅलरिज उर्जा १०० ग्राम पासून मिळते.

८) ४० कोंबड्यांच्या विष्ठेपासून १ टन कोंबडी खत मिळतो. कोंबड्यांच्या विष्ठेवर प्रक्रिया करून पशुखाद्य बनवले जाते.

९) कोंबड्यांच्या विष्ठेपासून बायोगॅस आणि वीज निर्माण करता येते.

आज आपल्याकडे मासासाठी आणि अंड्यासाठी कोंबडीपालन केले जाते. त्यामध्ये करार पध्दतीची संकल्पना-रुजली आहे. ज्यांच्याकडे मोठे भांडवल नाही अशा गरजू शेतकऱ्याना कोंबड्या कराराने दिल्या जातात. त्यामध्ये शेतकऱ्याकडे स्वताचे शेड वीज व पायाची सोय असावी लागते. करार पध्दतीने कोंबडीपालन करणाऱ्या अनेक संस्था भारतात आहेत त्यामध्ये महाराष्ट्रात व्यंकटेश्वरा, सगुणा, बारामती ॲग्रो या कंपन्या आघाडीवर आहेत. यामध्ये करार करणाऱ्या कंपन्या शेडची पहाणी करतात. योग्य वाटल्यास करार करतात. करारा नुसार एक दिवशी पिल्लू त्यांचे खाद्य, औषध आणि मार्गदर्शन कंपनी करते. पिल्लू देण्यापूर्वी पिल्लांना सर्व आवश्यक लसी दिल्या जातात. यात कोंबडी उद्योजकाना जागरूक राहुन काळजी घ्यावी लागते. साधरण ४० ते ४२ दिवसा नी कंपनी पक्षाचे वजन करून पक्षी विकत घेते. त्यामुळे शेतकऱ्याचा मार्केटचा प्रश्न मार्गी लागतो. त्याच बरोबर खाद्याची रिकामी पोती आणि कोंबडी खत विक्रीन्न शेतकऱ्याला पैसे मिळतात अशा तऱ्हेने एका पक्षामागे १० ते १२ रुपये शेतकऱ्याला पैसे मिळतात. अशा तऱ्हेने लहान मोठे शेतकरी कोंबडीपालन करत आहेत.

या शिवाय शासना कडून दुर्बल घटकाना मोफत अंडी, १ ते ३ महिन्याच्या तलंगा यांचे वाटप केले जाते. गरजूंना प्रशिक्षण आणि मार्गदर्शन केले जाते. प्रशिक्षणामुळे लाभार्थी घरच्या घरी कोंबड्यांना लसीकरण, आजारी कोबड्यावर उपचार करू शकतात. मॅरेक्स, गबोरो, राणीखेत, कोंबड्याची देवी या सारख्या रोगाची लस मेडिकल मध्ये उपलब्ध असते. शिवाय अल्पशा फी मध्ये सरकारी दवाखान्यात उपलब्ध असते. त्यामुळे कोंबडीपालन व्यवसायाला दिवस चांगले आले आहेत

- डॉ. उध्दव रसाळे
पंढरपूर

४. सामाजिक संस्था (एनजीओ) संदर्भात प्राथमिक माहिती

NGO याचा अर्थ Non Government Organisation अशासकीय संस्था.

एनजीओ ही अशी नोंदणीकृत संस्था असते की जी ना नफा ना तोटा या तत्त्वावर कार्यरत राहून मुलांचे प्रश्न, गरिबी आणि पर्यावरणाशी संबंधित समस्या सोडवण्यावर लक्ष केंद्रित करते. अशा संस्था समाजातील लोकांचे सक्षमीकरण व सामाजिक विकासासाठी कार्य करतात.

आपण NGO ची नोंदणी कशी करतात हे पाहूयात

NGO ट्रस्ट, सोसायटी किंवा कंपनी याद्वारे नोंदणी करू शकतो.
ट्रस्ट - संस्था नोंदणी अधिनियम 1860 या अन्वये संस्थेची नोंदणी होऊ शकते.

सोसायटी- सोसायटी रेजिस्ट्रेशन ऍक्ट 1860 या अन्वये संस्थेची नोंदणी होऊ शकते

कंपनी - कंपनी कायदा कलम 8 अन्वये संस्थेची नोंदणी होऊ शकते.

NGO स्थापन करण्याकरता कोणत्या कागदपत्रांची जरुरी असते ते पाहुयात

याकरता आवश्यक कागद म्हणजे घटनेचा मसुदा आणि संस्थेच्या सदस्यांची यादी.
संस्था स्थापन करण्याकरता लागणारी कागदपत्रे : विधानपत्र (ज्ञापन) (मेमोरेन्डम ऑफ असोसिएशन), संस्थेची नियम व नियमावली (आर्टिकल्स ऑफ असोसिएशन) संस्थेचे पूर्ण नाव, पत्ता, सर्व सभासदांची यादी त्यांचे पूर्ण नाव आणि पत्ता. यामध्ये संस्थेच्या कार्यकारी मंडळाच्या सर्व सभासदांची यादी, त्यांचे संमतीपत्र असणे गरजेचे आहे.

संस्थेचे ज्ञापन म्हणजेच मेमोरेन्डम ऑफ असोसिएशन मध्ये संस्थेचा उद्देश उदाहरणासहित असणे आवश्यक आहे. संस्थेचा उद्देश सुस्पष्ट असावा, शासनाच्या कोणत्याही कायद्याचे व नियमांचे उल्लंघन होणार नाही असा उद्देश त्यात असावा. संस्थेचे उद्देश हे साधारणतः समाजपयोगी/ निस्वार्थी/ सेवाभाव /जनकल्याण इत्यादी स्वरूपाचे असावे. नफा केव्हा उत्पन्न मिळवणे या हेतूने प्रेरित नसावा. संस्थेचा उद्देश त्याची सुस्पष्टता वर्गीकृत केलेले असावे. उदाहरणार्थ सामाजिक, शैक्षणिक, सांस्कृतिक, जलसंवर्धन, वनसंवर्धन, शेती विषयक, अध्यात्मिक, आरोग्य विषयक इत्यादी. सदर ज्ञापन प्रमाणित करण्यात यावे आणि असे प्रमाणपत्र दाखल करावे.

संस्थेची नियम व नियमावली आपण पाहूयात

यामध्ये संस्थेचे पूर्ण नाव व संस्थेच्या कार्यालयाचा पत्ता असावा. यामध्ये संस्थेचे अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सचिव, खजिनदार आणि कार्यकारणी सदस्य यांची यादी असावी. तसेच यामध्ये संस्थेचे कार्यक्षेत्र लिहिलेले असावे. उदाहरणार्थ संस्थेचे कार्य गाव, तालुका जिल्हा, राज्य, राष्ट्र येथे कोठे होणार आहे याचा स्पष्ट उल्लेख असावा.
नियमामध्ये सभासदत्व व त्याची नोंदणी पद्धत विहित असावी. म्हणजे संस्थेचे सभासद ही नियमावली 18 वर्षावरील कोणत्याही भारतीय स्त्री अथवा पुरुषास सभासद करून घेता येईल अशी असावी. सभासद होण्याकरता योग्य तो अर्ज, त्यांनी भरलेली फी / वर्गणी भरून त्याचे सभासदत्व प्राप्त करून घेता येईल. त्याचे सभासदत्व कार्यकारी मंडळा समोर ठेवून, त्यांचा निर्णय बंधनकारक असेल. सभासदत्व नाकारण्याचा अधिकार कार्यकारी मंडळाला असेल.

- सभासदत्व रद्द होण्याबाबत सुद्धा विहित केलेले असावे.
- सभासदांचे प्रकार म्हणजे आजीव सभासद, सर्वसाधारण सभासद याबद्दल स्पष्टता असावी.
- वार्षिक सर्वसाधारण सभा व तिचे कार्य याचा उल्लेख नियम आणि नियमावलीत असावा.

सर्वसाधारण सभा व तिचे कार्य, सूचना व गणसंख्या याबद्दलचा उल्लेख, स्पष्टीकरण आवश्यक आहे.

विशेष सर्वसाधारण सभा व तिचे कार्य : याची स्पष्टोक्ती असावी, या सभेतील निर्णय कोणावर बंधनकारक असेल याची माहिती असावी.

- संस्थेचे कार्यकारी मंडळ व त्यांची रचना नमूद केलेली असावी.
- कार्यकारी मंडळाचा कार्यकाल व निवडणुकीची पद्धत : याचे स्पष्टीकरण असावे.
- कार्यकारी मंडळाचे पदाधिकारी व त्यांची कार्य / जबाबदारी लिखित स्वरूपात असावी.

म्हणजेच कार्यकारी मंडळाचे पदाधिकारी अध्यक्ष, उपाध्यक्ष,सचिव , खजिनदार यांचे कार्य काय असावे ज्यायोगे संस्थेचे ध्येय आणि उद्देश साध्य होईल.

- संस्थेचे कार्यकारी सदस्य त्याची रचना काय असावी ते लिखित स्वरूपात असावे.
- कार्यकारी मंडळाचे अधिकार व कर्तव्य याचे स्पष्टीकरण असावे.
- कार्यकारी मंडळाची सभा व मागणीची सभा.
- कार्यकारी मंडळाची सभा व मागणीची सभा यांची सूचना व गणसंख्या.
- कार्यकारी मंडळाचे निवडणुकीचे नियम.
- कार्यकारी मंडळाची रिक्त पद भरणे बाबतचे नियम.

संस्थेचा निधी मिळकत व विनियोग कसा असावा, संस्थेच्या उत्पन्नाचे प्रमुख स्त्रोत काय आहे, संस्थेच्या उद्देशपूर्तीसाठी व हितासाठी कोणतीही मिळकत विकत हस्तांतरित कराराने घ्यायची असल्यास त्याकरता धर्मदाय आयुक्त यांची कायद्याप्रमाणे मंजुरी घेण्यात यावी.

संस्थेच्या उद्दिष्ट निहाय खर्चाची तरतूद असावी त्याची स्पष्टता असावी. कर्ज किंवा ठेवी यासबंधीची तरतूद असावी. स्थावर मालमत्ता खरेदी विक्री करण्याबाबतची तरतूद असावी

संस्थेची बँक खाते याची माहिती असावी. संस्थेचे बँक खाते राष्ट्रीयकृत अथवा अनुसूचित शेड्युल बँक मध्ये असावे. संस्थेच्या कोणत्याही दोन पदाधिकाऱ्यांनी संयुक्त सहीने पैशाची देवाणघेवाण करणे आवश्यक राहील. सर्व व्यवहार धनादेशाद्वारे करण्याचा प्रयत्न करावा.

- सभासदांच्या यादीचे अपडेशन असावे.
- ज्ञापन नियम व नियमावलीत बदल करण्याची तरतूद याचा स्पष्ट उल्लेख असावा.
- संस्थेच्या नावात किंवा उद्देशात बदल करण्याची तरतूद असावी.
- संस्था विसर्जन करावयाची असल्यास त्याबद्दलचाही उल्लेख स्पष्ट असावा.

सदरची नोंदणी सरकारी कार्यालयात सब रजिस्टर किंवा कंपनी रजिस्टार यांच्याकडे सादर करावी. नोंदणी पूर्ण झाल्यावर, संस्था नीती आयोगाच्या NGO-Darpan पोर्टलवर नोंदणी करणे आवश्यक आहे जेणेकरून त्यांना सरकारी अनुदान किंवा योजनांचा लाभ मिळू शकतो.

नोंदणी नंतर संस्थेला वार्षिक अहवाल दाखल करावा लागतो आणि इतर कायद्यांचे पालन करणे आवश्यक आहे.

अहवाल दाखल करताना सरकारी शुल्क आणि व्यावसायिक शुल्क याचा समावेश आहे.

वर नमूद केलेल्या नियम व नियमावली मध्ये योग्य ते बदल कालानुसार करता येतात. कोणत्याही वाद/अडचणीमध्ये मूळ नमुना व माहितीपत्रक ग्राह्य मानले जाते. त्यामुळे संस्थेच्या उद्देश आणि हितामध्ये स्पष्टता असावी. नियमावलीतील तरतुदींचे उल्लंघन करू नये, तसे केल्यास संस्थेची नुकसान होते, संस्थेची अप्रतिष्ठा होते, संस्था दुरलौकिक होण्यास कारणीभूत ठरावी असे कोणतेही कृत्य सभासदांनी करू नये. संस्थेचे अंतिम उद्देश गाठण्याकरता सर्व सभासदांनी एकोपा करून, संघटितपणे ठराव करावेत, त्याची स्पष्टता असावी. संस्थेचे कामकाज नियम व नियमावलीनुसार संस्था हितार्थ चालवावे.

मिलिंद महाजन Advocate
मो. नं. 98500 07270

५. सेवाव्रती

५.१ सौ.मंदाकिनी आमटे... एक कर्तृत्ववान सेवाव्रती....

नागपुर मेडिकल कॉलेजमधून प्राप्त केलेली वैद्यकीय पदवी,भूलशास्त्रातील पदव्युत्तर शिक्षण, सुशिक्षित मध्यमवर्गीय माहेर आणि आकर्षक व्यक्तिमत्व यावर आधारित सुखसंपन्न आयुष्य जगणे मंदाताईंना सहज शक्य होते. पण नियतीकडून मंदा ताईंकडून वेगळेच व अलौकिक सेवाकार्य अपेक्षिले होते.

१९७२ मध्ये डॉ. प्रकाश आमटे यांच्याशी प्रेमविवाह झाल्यानंतर १९७३ साली निबीड अरण्यातील दुर्गम भागात "लोकबिरादरी" प्रकल्पावर वैद्यकीय सेवा देण्यास मंदाताईंनी सुरवात केली.

आपले सासरे डॉ. बाबा आमटे यांनी सुरू केलेल्या मूल तालुक्यातील 'सोमनाथ' या पायाभूत सुविधा असणार्या प्रकल्पाप्रमाणे लोकबिरादरी या प्रकल्पावर काम करावे लागेल याची मंदाताईंना विवाहाचे वेळी कल्पना होती. तथापि या दुर्गम प्रकल्पावर मुलभूत सुविधाही नसतील याची मंदाताईंना अजिबात कल्पना नव्हती.

१९७४ मधील सरकारी आयुर्वेदिक महाविद्यालय येथील नोकरी सोडून हेमलकसा या अरण्यावस्थेतील जागेत वैद्यकीय सेवाकार्य उभारणे अत्यंत खडतर होते. किमान आवश्यक सुविधा नसलेल्या आडरानातील एक चंद्रमोळी घरात त्यांनी वैवाहिक आयुष्याला व मोजक्याच कार्यकर्त्यांना घेऊन सेवाकार्यास सुरवात केली.

सेवाकार्याचे कठीण दायित्व खंबीरपणे स्विकारून पतीच्या सेवाभावी उपक्रमास साथ देण्याचे अलौकिक कार्य ताईंकडून घडावे असा तो एक ईश्वरी संकेत होता.

सर्वसाधारण गृहिणीप्रमाणे घरकुल मिळावे ही अपेक्षा न ठेवता तुटपुंज्या साधनसंपत्तीवर ताईंचा कौटुंबिक व समाजसेवेचा सुरू झालेला प्रवास पन्नास वर्षांनंतरही आजही चालत आहे.

अगदी सुरवातीच्या काळात प्रकल्पावर कार्यरत राहणे म्हणजे खरा वनवास,जो या आधुनिक सीतेने सोसला. मनोरंजनाच्या साधनांची वानवा, मोजकेच सहकारी, एकलेपणाची भावना व विपरीत वातावरण याचा ताईंनी बाऊ न करता ऊद्देष्टांप्रती कामकाजास सुरवात केली. सेवावृत्तीने प्रकल्पावर दाखल झालेल्या कार्यकर्त्यांतील सुरवातीला असलेले मतभेद कालानंतर कमी होऊन एकत्र कुटुंब झाले.आदिवासींना विनामूल्य वैद्यकीय सेवा देण्यासाठी उभय डॉक्टरांनी हेमलकसाला दवाखाना सुरू केला. अंधश्रद्धा, स्थानिक मात्रिकाचा प्रभाव,भाषेचा अडसर आणि परक्या माणसाविषयी साशंकता यामुळे सुरवातीला रुग्णसंख्या नाममात्र होती. तथापि आधुनिक वैद्यकीय उपचारांमुळे रुग्ण बरा होतो असा विश्वास या आदिवासींमध्ये निर्माण होऊन रुग्णांची रीघ सुरु झाली. ताईंची नणंद, रेणुका या प्रशिक्षित परिचारकेची आणि बबन पांचाळ व विलास मनोहर या सुरवातीच्या कार्यकर्त्यांची खुप मदत होत असे.

भामरागडला असलेला आणि सरकारी खाक्याने चालणारा हा दवाखाना लोकबिरादरी प्रकल्पाच्या पथ्यावर पडला आणि रुग्णांची गर्दी वाढत गेली. विविध वैद्यकीय योजना या डॉ. आमटे यांचे सहकार्याने चालवाव्यात असे या सरकारी यंत्रणेला वाटले नाही. आजूबाजूच्या वस्त्यांवर आरोग्य विषयक जनजागृतीपर कार्यक्रम वा शिबीर यासाठी अल्प मानधनावर शहरातील डॉक्टर वा नर्स मिळत नव्हती. यावर उपाय म्हणून डॉक्टरांच्या पुढाकारातून स्थानिक तरुणांना आरोग्यसेवेचे प्रशिक्षण देऊन भामरागडच्या परिसरात आठ प्राथमिक आरोग्य केंद्र सुरु झाली व ती पुढील पंधरा वर्षे उत्तम चालली. अतिशय लाभदायक असणारी ही आरोग्यसेवा बंद पडल्याचे दु:ख मंदाताईंच्या बोलण्यातून जाणवते.

मंदाताई या भूलतज्ञ, पण हेमलकसाला सर्व प्रकारचे रुग्ण यायचे तेंव्हा वैद्यकीय पुस्तके बघून व डॉ. प्रकाश यांच्याशी विचार विनिमय करुन उपचार करण्यात येत होते. त्याकाळात कंदिलाच्या प्रकाशात शस्त्रक्रियेचे दिव्य कार्य पार पडत होते.सर्व सहकाऱ्यांच्या मदतीने विविध वैद्यकीय सेवाकार्य चालत होते. जंगली श्वापदांच्या हल्ल्यात जखमी झालेले, झाडावर पडून दुखापत झालेले, कुपोषित, डोळ्यांचे आजार, अडलेली प्रसुती यावर हे दोन डॉक्टर उपचार करायचे. सुरवातीला 'डिस्ट्रक्टिव सर्जरी' हा क्लेशकारक उपचार करावा लागे पण कालांतराने स्त्रीरोग तज्ञ सून प्रकल्पावर आल्यानंतर आई व बाळ दोघांनाही जीवदान मिळत गेले.

आदिवासींना आरोग्यसेवा देत असताना इतर गंभीर समस्यांवर लक्ष द्यावे लागत होते. सरकारी नोकर, वन अधिकारी, ठेकेदार, व्यापारी हे सर्वच हरतऱ्हेने आदिवासींना लुबाडत असत. यावर मात करण्यासाठी व महिलांना सरकारी योजना उपलब्ध होतील यासाठी मंदाताईंनी पुढाकार घेतला. हातमाग मंडळाशी स्वतः पाठपुरावा करून ना नफा ना तोटा तत्त्वावर उपलब्ध झालेल्या साड्या आदिवासी रुग्णांना विकण्यास सुरवात केली.सुमारे वीस वर्षे लसीकरण मोहीम राबविली.

कुपोषण हे आदिवासींच्या अनारोग्याचे मुख्य कारण व त्यावर मात यासाठी लोकबिरादरी प्रकल्पाने शेतीस प्रोत्साहन देणे, बी-बियाणे खते तंत्रज्ञान पुरवणे हाती घेणे सुरू केले. आदिवासींना प्राथमिक शिक्षणाच्या माध्यमातून आत्मनिर्भर करण्यासाठी १९७६ साली प्रकल्पाच्या जागेत शाळा सुरू झाली. बी ओळख, औषधांचा परिचय, भाजी काढणे, बॅंडेज बांधणे यासारख्या विविध गोष्टींची माहिती दिली जाई. याही उपक्रमास भरपूर प्रतिसाद मिळाला आणि झाडाखाली पंचवीस मुलासाठी सुरू झालेल्या शाळेचे सातशेहून अधिक मुलामुलींच्या निवासी शाळेत पर्यवसान झाले. केवळ वैद्यकीय नव्हे तर सर्वांगिण सेवाकार्याचा हा उत्तम आविष्कार होता. आता या उपक्रमास सरकारी अनुदानाबरोबर देशविदेशातील संस्था आणि वैयक्तिक देणगीदार यांचा आर्थिक सहभाग मिळत आहे.

या सर्व उपक्रमांबरोबर श्री. गोपाळ फडणीस व त्यांच्या पत्नी सौ.प्रभा यांचे मदतीने मराठी-माडिया (स्थानिक भाषा) शब्दकोश तयार करणे, जंगली प्राण्यांच्या पिल्लांसाठी अनाथाश्रम चालवणे अश्या उपक्रमांना मंदाताईंचे पाठबळ मिळाले. मंदाताई या कट्टर शाकाहारी पण प्राण्यांच्या पिल्लांच्या आहारासाठीची व्यवस्था शांतपणे सहन करायच्या. धेय्याप्रती पोहोचताना कोणत्या स्तरावर तडजोड करावी लागेल याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे मंदाताई आहेत.

मंदाताईंनी हेमलकसाला येऊन उभारलेल्या सेवाकार्यास आता पन्नासहून अधिक वर्षांचा कालखंड झाला आहे. या कालखंडात स्थानिकांचे जीवन, सेवासुविधा, तंत्रज्ञान यांचा कायापालट झाला आहे. पत्र्याची घरे जाऊन पक्की घरे बांधली गेली. झाडाखाली बांधलेल्या शाळेच्या जागी तीन मजली इमारत आली, ऑपरेशन थिएटर सुरू झाले, देशविदेशातील तज्ञ डॉक्टर्स उपलब्ध झाले, आदिवासींनी तंत्र समजून शेती करण्यास सुरुवात केली, मुलांना शाळेत पाठविण्याकडे कल वाढला. मंदाताई या सर्व बदलांच्या साक्षीदार आहेत.

मंदाताईंनी प्रदीर्घ काळ हा आदिवासींसोबत व्यतित केल्याने त्या या समाजाची नस ओळखून आहेत. हा समाज रोखठोक आहे. रुग्णाचे प्राण वाचले म्हणून फार हेलावून कृतज्ञता व्यक्त करत नाही. कित्येक आदिवासी ओळख न देता निघून जातात. पण हा संस्कृतीतील फरकाचा भाग आहे हे मंदाताईंनी समजून घेतले आहे.

आता मंदाताईंचा मोठा मुलगा डॉ. दिगंत व सून डॉ. अनघा यांच्या प्रकल्पावरील सहभागाने मंदाताई वरील भार हलका झाला आहे. लोकबिरादरी बद्दल भरपूर साहित्य प्रकाशित झाले आहे. मंदाताईंचा दुसरा मुलगा अनिकेत हा इंजिनिअरिंग शिक्षण घेऊन प्रकल्पाचे व्यवस्थापन बघत आहे व त्याची पत्नी समीक्षा प्रकल्पातील शाळांचे व्यवस्थापन हाताळत आहे. लोकबिरादरीत शिक्षण घेतलेली मुले ही आता डॉक्टर, शिक्षक, नर्स होत आहेत. अचंबित करणारा असा ह्या जीवनप्रवासाची दखल देशविदेश पातळीवर घेतली गेली आहे. १९९५ साली मोनॅको या देशाने उभयतांना "श्वाइत्झर कपल ऑफ इंडिया" ह्या किताबाने सन्मानित केले व त्यांच्या कार्याच्या गौरवार्थ टपाल तिकीट जारी केले आहे. १९९८ साली मंदाताईंना बाया कर्वे पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले आहे. २००८ साली उभयतांना अत्यंत मानाचा मॅगेसेसे पुरस्कार मिळाला आहे.

कर्तृत्ववान स्त्री मध्ये प्रेमळ आई होतीच. मुलांना काहीच सुखसोयी देता न येणे, त्यांचेवर गरीबीचे जीवन लादणे जाणे, शिक्षणासाठी मुलांना त्यांचे बालवयात दुर ठेवणे, कुठलेही बालसुलभ लाड न करता येणे याची बोच मंदाताईंनी फार काळ सहन केली. आदिवासींना आरोग्यसेवा देतो पण पोटची मुल आजारी असताना काहीच करता येत नाही याबद्दल त्या व्याकुळ व्हायच्या. आपली मुले समजूतदार निघाली व त्यांनीही आईवडीलांच्या सेवाकार्यास स्वतःला जोडून घेतले यासाठी मंदाताई कृतज्ञता व्यक्त करतात.

मंदाताई या मितभाषी, शांत व निरिच्छ आहेत. अमुक एखादी गोष्ट हवी असा त्यांचा स्वभाव नाही. त्यांच्या निरिच्छपणाविषयी त्यांचे पुस्तकात म्हणतात...' सीतेला कांचनमृगाचा मोह तरी पडला पण मंदाला कसलाच मोह झाला नाही. पतीने घेतलेले अवघड सेवाव्रत हे मंदाताईंनी केवळ पतिनिष्ठेपोटी अंगीकारले आहे. निरलस सेवावृत्ती, सहनशीलता आणि उपेक्षितांप्रती करुणा अश्या अलौकिक गुणांनी मंदाताई संपन्न होत्या. पती- पत्नीत सामायिक उद्दिष्टे असतील तर एकमेकांना सहकार्य करत गेल्यास केवढे महान कार्य उभे रहाते याचे लोक बिरादर प्रकल्प, सौ. व श्री. प्रकाश आमटे आणि त्यांची मुले तसेच सहकारी उत्तम उदाहरण आहे. या सर्वांना शतशः प्रणाम.

मंदाताईंवर त्यांच्या आईने बालपणी रुजवलेले संस्कार, महर्षी कर्वे आणि या श्रद्धास्थानातून मिळालेली सेवाकार्याची प्रेरणा तसेच आमटे परिवाराची विचारांची जोड यावर आधारित मंदाताईंनी आदर्शवत व भरीव कार्य उभारले आहे.

महर्षी कर्वे स्त्री शिक्षण संस्था, पुणे यांच्या बाया कर्वे स्त्री अभ्यास केंद्र मार्फत तयार "कर्त्या-करवित्या" या पुस्तकातील डॉ. करुणा गोखले यांच्या लेखाचा* संदर्भ घेण्यात आला आहे.

५.२ श्रीमती. डॉ. नसीमा मोहम्मद अमीन हुरजूक....
एका दिव्यांग्याची गरुडझेप

"मूकं करोती वाचालं पंगुं लंघयते गिरीं यत्कृपा तमहं वंदे परमानंद माधम!"..... आपण हा श्लोक लहानपणापासून म्हणतो आहोत, पण नसीमा हुरजूक यांचा खडतर जीवनप्रवास अनुभवला की जाणवते आयुष्याला अर्थ प्राप्त करून देण्यासाठी उद्युक्त करणारी हीच ती परमेश्वरी शक्ती आहे. आपण जेंव्हा नसीमाताईंच्या सहवासात येतो तेंव्हा या शक्तीचे मूर्तिमंत स्वरुप आपल्याला दिसते.

अत्यंत सौम्य चेहरा,त्यावरचे सदैव हास्य, कुरळे केस, एक साधासा सलवार कमीज, पायात मोजे आणि ती चाकांची खुर्ची... असे नसीमाताईंचे साधे स्वरूप. पण त्यांचे आयुष्य व कार्य यांची माहिती कळल्यावर त्यांच्या मनातील प्रखर शक्ती जाणवते.

नसीमाताईंचा जन्म २ सप्टेंबर १९५० साली एक मोठ्या मुस्लिम व सुसंस्कृत कुटुंबामध्ये सोलापूरला झाला. आई वडील व सात भावंड(पैकी चार सावत्र)एवढा मोठा परिवार.त्यांचे वडील हे सरकारी कर्मचारी होते. अतिशय स्वच्छ चारित्र्य राखलेल्या या माणसाने त्यांच्या सर्व मुलांना प्रामाणिकपणाने जगावयाला शिकवले. त्यांचे बालपण आनंदात गेले.

पण त्या सातवीत असताना त्यांच्या आयुष्यात एक दुर्दैवी घटना घडली. शाळेच्या वार्षिक समारंभात त्यांच्या गटाचा नृत्याचा कार्यक्रम चालू असताना रंगमंचाची फळी मोडली आणि त्या पाठीवर पडल्या. ह्या घटनेकडे दुर्लक्ष झाल्याने ताईंची प्रकृती बिघडत गेली व कंबरेखालचे शरीर पूर्णतः अचेतन झाले. काहीसे दुर्लक्ष होऊन वेळेत शस्त्रक्रिया केल्याने अपेक्षित परिणाम न होता व्हीलचेअर वरचे आयुष्य जगणे नशिबी आले. त्या वयाच्या सोळाव्या वर्षी कायमच्या पॅराप्लेजिक (पक्षाघात)झाल्या. ताईंना अपंगत्व आल्यावर सहा महिन्यातच वडिलांचा मृत्यूने कुटुंबावर आणखी घाला घातला. देणगी म्हणून मिळणारी व्हीलचेअर नाकारून वडिलांच्या कार्यालयातून मिळणाऱ्या पैश्यातून खुर्ची घेतली. मिंधेपण न स्वीकारता स्वाभिमानाने आयुष्य जगण्याची ही एक सुरवात होती. या विलक्षण वृत्तीमुळेच आयुष्यातील पुढील सर्व लढाया लढण्यास त्यांच्या कुटुंबाचा मोठा मानसिक आधार मिळाला.

भर तारुण्यापर्यंत अतिशय निरोगी आयुष्य जगत असताना एका अनपेक्षित घटनेने काय भयंकर स्थिती होते हे ताईंच्या लिखाणातून वाचताना मन हेलावून जाते. कुटुंबातील सदस्य किळस वाटून न घेता ताईंची शुश्रुषा करत होते. नैसर्गिक विधींची संवेदनाच नसल्याने अंथरुणावर विधी होत असत. बिछाना स्वच्छ करणे, कुशीवर वळवणे, सुगंधाचा वापराने खोलीतील दुर्गंधी कमी करणे अश्या सुश्रुषा घरातील सदस्य करत होते.नातेवाईकांच्या सेवाभावी वृत्तीमुळे अपंगत्वाचा मानसिक न्यूनगंड वाढला नाही हे नसीमाताई कृतज्ञतापूर्वक नमूद करतात. अनेक प्रकारच्या उपचारांचा ताईंना खुपच त्रास सहन करावा लागला.

१९७० साली कोल्हापूरच्या एन.एस. तथा बाबुकाका दिवाण यांच्या भेटीने ताईंच्या आयुष्याला कलाटणी मिळाली. बाबुकाका स्वतः व्हीलचेअर वापरत. त्यांचे दिलखुलास हास्य हे ताईंच्या आयुष्याचे मार्गदर्शक ठरले. बाबुराव सैन्य अधिकारी असताना कवायती दरम्यान पडले आणि बंगळूरुला मिलिटरीच्या पॅराप्लेजिक होममध्ये राहू लागले.त्यांनी अपंगांसाठी संस्था काढली. मोठे वर्कशॉप सुरू करुन अपंगांना काम दिले. अपंगांच्या क्रीडास्पर्धा भरविण्याचे मोठे कार्य केले. त्यांनी ताईंना उभारी तर दिलीच पण अडचणींवर मार्ग काढायला शिकवले. स्वतः स्वताची वैद्यकीय काळजी कशी घ्यायची हे बाबुरावांकडून शिकल्याने मरणासन्न त्रास नाहीसा झाला व ताईंना अभ्यासात मन एकाग्र करता आले. पॅराप्लेजिक रुग्णांच्या मरणास कारणीभूत बॅक्टेरिया, बाॅवेल्स व बेडसोर्स यावर मात करता आली. बाबुरावांनी ताईंच्या पदवी शिक्षणासाठीची संपुर्ण व्यवस्था केली व ताईंना बी.ए. पदवी मिळाली. बाबुरावांच्या रुपात ताईंच्या जीवनास देवदूत मिळाला.

कोल्हापूरमधील अपंगांसाठी काम करणाऱ्या संस्थेत नसीमाताईंनी काम करण्यास सुरुवात केली पण या संस्थेत बेबनाव झाल्याने ताई बाहेर पडल्या. स्वतःची संस्था सुरू करण्यासाठी ताईंनी बाबुरावांची बेंगरूळुतील संस्थेच्या कार्यांचा जवळून अभ्यास केला व १९७२ साली "अपंग पुनर्वसन संस्था" सुरू केली. ताईंच्या सेवाकार्याची वाटचाल सुरू झाली. १९७३ साली मुंबई पॅराप्लेजिक फाऊंडेशनच्या क्रिडास्पर्धेत ताईंनी सहभाग घेत अनेक क्रीडाप्रकारात पदके मिळवली. यानंतर लगेचच इंग्लंड मध्ये होणाऱ्या 'स्टॉक मेंडव्हीलेगेम्स' साठी ताईंची निवड झाली.

१९७७ साली ताई कस्टम ऑफिसमध्ये नोकरीस लागल्या. त्यानंतर त्यांनी सेंट्रल एक्साईज मध्ये नोकरी धरली. १९८० मध्ये कागल राजघराण्यातील महीला सदस्यांच्या सहकार्यातून 'हेल्पर्स ऑफ द हॅंडिकॅप्ड' ही संस्था सुरू केली. एन एस एस मार्फत शाळाशाळांचे सर्वेक्षण करून व त्या आधारे शिबीर घेण्यात आले. कसली मदत करायची व कुणास व्हीलचेअर द्यायची याचा निर्णय केला. पैश्याअभावी व्हीलचेअर घेण्यात उशीर झाला, दरम्यान गरजू मुलाचे निधन झाले. म्हणून आधी निधी उभारायचा आणि मग शिबीर घ्यायचे असा ताईंनी निर्णय घेतला. नोकरी करत सेवाभाव जपणे कठीण होत असले तरी मनापासून मदत करणारे काही अधिकारी मिळाल्याने उपक्रम मार्गी लागत होते. तथापि परपुरुषांचे काही विचित्र अनुभव ताईंना अनुभवास आले.नसीमाताईंना आलेल्या विवाहाच्या मागण्या त्यांनी नाकारल्या. आपल्या अशा आयुष्याचे ओझे दुसर्यावर टाकणे ताईंना योग्य वाटले नाही.

कोल्हापूरात अपंगांसाठी प्रशिक्षण केंद्र सुरू करण्याचा व क्रिडास्पर्धा घेण्याचा ताईंनी निश्चय केला. खडू बनवणे, पुठ्ठ्याचे खोके तयार करणे, प्लॅस्टर ऑफ पॅरिसच्या मूर्ती बनवणे अशी कामे स्वतः शिकून अन्य अपंगांना त्याचे प्रशिक्षण दिले. ताईंना स्वता:वरील उपचारांसाठी काही काळ खडकीच्या पॅराप्लेजिक सेंटर मध्ये रहावे लागले. त्यांनी अपंग पुनर्वसनाच्या अनेक योजना तयार केल्या. बालकांपासून सुरवात करून शस्त्रक्रिया, कृत्रिम साधने, शिक्षण, कला-क्रिडा, व्यावसायिक प्रशिक्षण व शेवटी वैवाहिक पुनर्वसन असे ठरले आणि कोल्हापूरच्या संस्थेत त्यावर आधारित प्रकल्प सुरू झाले. संस्थेत प्रथम दोन वर्षे स्वयंसेवक आणि मग सभासद या धोरणामुळे ताईंना जीवाभावाची आणि खात्रीची माणसे मिळाली. आता या संस्थेचे कार्यशाळा, विद्यामंदिर आणि वसतीगृह असे तीन विभाग आहेत. या कार्यशाळेत अपंगांसाठी अत्यंत गरजेच्या असे वकर्स, चाकाच्या खुर्च्या, कॅलिपर्स, फिल्डिंग कमोड ई. ची निर्मिती अपंग व्यक्तींद्वारे होऊ लागली. या कार्यशाळेचे प्रमुख एक पॅराप्लेजिक पुरुष हे विशेष. कोल्हापूर जवळील उचगाव या ठिकाणी विद्यामंदिर व वसतीगृह आहे. चार मजली प्रशस्त शाळा आणि भले थोरले क्रिडांगण तसेच उत्साहवर्धक रंगांचा वापर असा डौल आहे. लोकवर्गणी व मदत यातून हे काम अविरत चालू आहे. शासनाची म्हणावी तशी मदत नाही याची ताईंना खंत आहे. डॉ. लवटे यांची सुरवातीपासूनच मोलाची साथ मिळाली. विवाहातून पुनर्वसन हा प्रकल्प मात्र समाजाच्या विचित्र मागण्यांमुळे फलद्रूप होण्यात मर्यादा आल्या. अपंगाकडे एक सामान्य व्यक्ती म्हणून न बघण्याची समाजाची संकुचित वृत्ती अडसर ठरत होती. अपंग व्यक्तीचा विवाह ठरवताना संबंधित संस्थांचे समुपदेशन आवश्यक आहे असे ताईंना वाटते.

संस्थेच्या पुढील वाटचालीस अनेक आंतरराष्ट्रीय संस्थांनी मदतीचा हात पुढे केला. कॅनडातील महाराष्ट्र सेवा संघ यांनी पुढाकार घेतला व त्याला इटली,स्पेन, जपान, अमेरिका, इंग्लंड अश्या अनेक देशातील सेवाभावी संस्था व व्यक्तींची जोड मिळाली. त्यानंतर ताईंनी सिंधुदुर्ग जिल्ह्यात जाऊन आपला सेवाविस्तार केला. 'स्वप्ननगरी वसतीगृह व पुनर्वसन केंद्र' म्हणून ते परिचित आहे. येथे नियमित पुनर्वसन प्रकल्पांबरोबर शेतीविषयक प्रकल्प राबवले जातात. पीक, फळ ऊत्पादन घेतले जाते तसेच एक काजूप्रक्रिया केंद्रही सुरू आहे. प्रशिक्षण व रोजगार उपलब्ध केला जातो. पण या सर्व उपक्रमास शासनाचा अनुत्साह ताईंनी अनुभवला.

अपंग व सुदृढ एकमेकांच्या मदतीने एकाच शिक्षणसंस्थेत जीवनोपयोगी शिक्षण घेत आहेत. आदर्शवत प्रशिक्षण केंद्रात अपंगांसाठी अधिक उपयुक्त व सोयीची साधनं अपंग तंत्रज्ञ बनवत आहेत. अनाथ, अपंग मुलांसाठी घरकुल उभ राहात आहे आणि सर्वसामान्यांप्रमाणे विवाह करून अपंग व्यक्ती सुखीसमाधानी जीवन जगत आहेत... असे ताईंचे स्वप्न आहे. जे प्रत्यक्षात उतरले तर ताईंचे जीवनकार्य सफल होईल. अपघाताने आलेल्या दुर्धर दुखण्यातून स्वतःचे आयुष्य आदर्शवत करत जवळपास चाळीस वर्ष विविध उपक्रमातून इतर समदु:खींचे जीवन मार्गी लावणाऱ्या नसीमाताईंना मनःपूर्वक सलाम. दिव्यत्वाची जेथ प्रचिती तेथे कर आपले जुळती.

महर्षी कर्वे स्त्री शिक्षण संस्था, पुणे यांच्या बाया कर्वे स्त्री अभ्यास केंद्र मार्फत तयार "कर्त्या-करवित्या" या पुस्तकातील भारती पाडे यांच्या लेखातून सदर लेख घेण्यात आला आहे.

६. सेवा वार्ता

६.१ धर्मादाय आयुक्तांकडून मुदतवाढ

महाराष्ट्र शासन

धर्मादाय आयुक्त महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांचे कार्यालय

धर्मादाय आयुक्त,महाराष्ट्र राज्य,मुंबई
यांचे कार्यालय,दुसरा मजला,साऊथ विन्ग
सस्मिरा ईमारत,सास्मिरा मार्ग,वरळी,मुंबई-४०००३०

Office of The Charity Commissioner Mumbai
2nd floor,Souh Wing,Sasmira Building
Sasmira Road,vorli Mumbai-400030

दुरध्वनी क्रमांक -022-24976422,24935434,24930499,24929568 Website www.charity.maharashtra.gov.in
Emailid-cc.mahastate@mahacharity.gov.in budget.mum-mh@gov.in

संदर्भ क्र/अंदाज शाखा/ ५६०८ /२०२५ दिनांक 19 SEP 2025

परिपत्रक क्रमांक ६२० / २०२५ दिनांक १९/०९/२०२५

सर्व नोंदणीकृत न्यासांचे विश्वस्तांना सूचित करण्यात येते की, महाराष्ट्र सार्वजनिक विश्वस्त व्यवस्था अधिनियम, १९५० चे कलम ४१ (क) अन्वये परवानगी प्रकरणे वगळता नोंदणीकृत न्यासांचे सन २०२४-२५ या आर्थिक वर्षाचे वार्षिक हिशोबपत्रके Charity.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर ऑनलाईन, ऑफलाईन पध्दतीने दाखल करण्यास **दिनांक ३१ ऑक्टोबर २०२५ पर्यंत मुदतवाढ देण्यात येत आहे.** सर्व सार्वजनिक न्यास नोंदणी कार्यालय यांनी नोंद घ्यावी.

१९।०९।२५
(अमोघ श्या. कलोती),
धर्मादाय आयुक्त,
महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.

प्रत:-
१.सर्व सार्वजनिक न्यास नोंदणी कार्यालयांना माहितीस्तव.
२.अंदाज शाखा,मुख्यालय,मुंबई.
३.संगणक शाखा,मुख्यालय, मुंबई.
४.परिपत्रक धारिणी, मुख्यालय,मुंबई.

हे परिपत्रक क्रमांक ६२०/२०२५, दिनांक १९/०९/२०२५ धर्मादाय आयुक्त महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांच्या कार्यालयाकडून जारी करण्यात आलेला आहे. या परिपत्रकात सर्व नोंदणीकृत न्यासांच्या विश्वस्तांना सूचित करण्यात आले आहे की महाराष्ट्र सार्वजनिक विश्वस्त व्यवस्थापन अधिनियम, १९५० च्या कलम १४(क) अन्वये प्रत्येक नोंदणीकृत संस्थांनी सन २०२४-२५ या आर्थिक वर्षाचे वार्षिक हिशेब ऑनलाइन अथवा ऑफलाइन पद्धतीने Charity.maharashtra.gov.in या सकेतस्थळावर दिनांक ३१ ऑक्टोबर २०२५ पर्यंत सादर करणे बंधनकारक आहे. संबंधित नोंदी सर्व सार्वजनिक न्यास नोंदणी कार्यालयांनी घ्याव्यात, असे निर्देश देण्यात आले आहेत. या प्रक्रियेमुळे न्यासांच्या आर्थिक पारदर्शकतेस प्रोत्साहन मिळेल आणि शासनाच्या नोंदी व्यवस्थित ठेवता येतील. विश्वस्तांनी दिलेल्या मुदतीत हिशोब सादर केला नाही तर त्यांच्यावर कार्यवाही होऊ शकते, असा अप्रत्यक्ष इशाराही या पत्रातून मिळतो. प्रत सर्व सार्वजनिक न्यास नोंदणी कार्यालये, अंकेक्षण शाखा व परिपत्रक धारणीकडेही पाठवण्यात आली आहे.

शासनाचा उद्देश हा आहे की समाजहिताच्या निधीचा योग्य वापर व जबाबदारी सुनिश्चित व्हावी. अशा प्रकारे नियमानुसार हिशेब सादर करणे ही प्रत्येक न्यासाची कायदेशीर व नैतिक जबाबदारी आहे. ऑनलाइन प्रणालीमुळे सादरीकरण अधिक सोयीस्कर व पारदर्शक होणार आहे. धर्मादाय खात्याचे हे परिपत्रक सामाजिक संस्थांना आर्थिक शिस्त व जबाबदारीची जाणीव करून देणारे आहे. यामुळे समाजसेवी संस्थांचे कामकाज अधिक विश्वासार्ह होऊन त्यांचा सार्वजनिक हितकारक उपक्रमांवरील प्रभावही वाढेल.

सेवावर्ती

संपादक मंडळ

श्री. सोमदत्त पटवर्धन - कार्यवाह
श्री. विक्रम पंडित - कार्यकारिणी सदस्य
सौ. गिरीजा सिरशीकर - प्रकल्प व्यवस्थापक
श्री. आमोद काटीकर - प्रकल्प अधिकारी

विशेष सहाय्य

श्री. प्रमोद कुलकर्णी
श्री. आशिष कुवळेकर
श्री. विनायक करमरकर
श्री. संदीप शौचे

सेवावर्धिनी

सेवावर्धिनी - एक विश्वासार्ह सहकारी